

Mirzə Kazımbəyin linqvistik irsi XXI əsrdə

İsmayıl MƏMMƏDLİ
*filologiya elmləri doktoru,
professor*

Adı elm və mədəniyyət tariximizə qızıl hərfzlərlə yazılmış ordinar professor Mirzə Məhəmməd Əli Hacı Qasım oğlu Kazımbəyin elmi yaradıcılığı Azərbaycanın elm və mədəniyyət tarixində xüsusi bir mərhələdir.

Dahi alimin Azərbaycan və türkoloji dilçilikdə zirvə əsəri dəyərində olan “Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası” kitabı 178 ildən sonra ana dilimizə çevrildi. Bu nəşrdəki araşdırma və şərhlərin də əlavə olunmuş orijinal bir əsər gözümüzün önündədir. 2014-cü ilin noyabr ayında kitabın tərcüməsi mərhum akademik Fətiq Hacıyev tərəfindən dilçilik elminin çəşidli sahələrini dərinləndirən, dünya dillərindən yeddisinin qrammatikasına (həmin xalqların klassik alimlərinin əsərlərinə) yaxşı bələd olan İdris Abbasova həvalə olundu. İntensiv və gərgin əməyin nəticəsi olaraq müfəssəl araşdırma və şərhlərlə zənginləşdirilmiş möhtəşəm əsər ana dilimizdə 2017-ci ildə işıq üzü gördü. İki əsrə yaxın heç kəsin cürət etmədiyi milli-mədəni sərəvərimizin əsas atributu olan Azərbaycan dilinin ilk elmi qrammatikasının yüksək səviyyədə işlənilən yenidən canlandırılması missiyasını öz boyuna götürən İdris Abbasov bütün çətinliklərə və maneələrə sinə gərərək bir neçə ilə (özünün etiraf etdiyi kimi, fasiləsiz olaraq gün ərzində 12-14 saat işləməklə) bu şəərəli missiyanı təkbaşına uğurla başa çatdırdı. Dilçi-alimlərin əksəriyyəti qeyd edir ki, professor İdris Abbasov bir elmi tədqiqat institutunun yerinə yetirə biləcəyi irimiqyaslı işi təkbaşına görüb.

Professor İdris Abbasov Mirzə Kazımbəyə qədər orta əsr və yeni dövr (Mirzə Kazımbəyin yaşadığı dövr) Avropasında Türk-Azərbaycan dilinin qrammatikasına dair yazılmış əsərlər haqqında ətraflı araşdırmalar aparıb. O, M.Kazımbəydən əvvəl və onun dövründə yaşamış Frəncisko Menisnski, “İncil”i ilk dəfə türk dilinə çevirən şərqsünas-alim Vilyam Siman, fransız şərqsünas Jan Baptist Holderman, Pyer Fransua Viqye, Jozef Preindl, fransız şərqsünas, tərcüməçi və səyyah Pyer Amedye Jobe, Viktor Lötelye, Luis Dübö, ingilis şərqsünas Artur Lumley Davids və onlarla başqalarının Türk-Azərbaycan dilinə dair yazdıqları əsərləri müqayisəli tədqiqata cəlb edib.

Mirzə Kazımbəyin kitabı üç hissə, iyirmi iki fəsildən ibarətdir. Birinci hissədə fonetikadan – əlifba, hərf-lərin tələffüzü, tələffüzü şərtləndirən saitlər və digər işarələrdən, eyni zamanda morfologiyadan – isimlər, sifətlər, sifətin müqayisə, azaltma və üstünlük dərəcəsi, isimlərin müxtəlif növləri, feildən düzələn isimlər, kiçiltmə bildirən isimlər, sifətin mənasını qüvvətləndirən ədatlar və sairədən, say və sayların növləri, əvəzlilik və onların növləri və digər məsələlərdən; ikinci hissədə, əsasən, feillərdən, onların müxtəlif mənə, qrammatik növlərindən, şəkillərindən, təsirdən, ikinci dərəcəli sadə feillərdən, düzgün və düzgün olmayan feillərdən, feilin qeyri-müəyyən formasından, cerund və feili sifətdən, qoşmalardan, zərflərdən, adyektiv zərflərdən, bağlayıcılardan, nidalardan və s. bəhs olunur. Nəhayət, üçüncü his-

Və yaxud Azərbaycan dilçiliyinin möhtəşəm abidəsinin ana dilimizdə doğuluşu

sə nitqdə sözlərin sintaktik əlaqəsinə, yeni sintaksisə həsr olunub. Bu hissə öz dövrünə görə orijinallığı və tutumluluğu ilə daha çox diqqəti cəlb edir. Çünki İ.Abbasovun müqayisəli araşdırmalarından məlum olur ki, M.Kazımbəyə qədər heç bir şərq və qərb türkoqu, hətta M.Kazımbəyin faydalandığı A.Jober sintaksis bəhsini çox səthi işləyə bilib. Bu hissədə feilin aid olduğu isimlə uzlaşması, xəbərin mübtədə ilə uzlaşması, ismin aid olduğu sifətlə uzlaşması, komponentləri arasında idarə əlaqəsi olmayan söz birləşmələri, idarə əlaqəli söz birləşmələri, ismin təsiri, sifətin təsiri, xəbər şəklinin şərt şəkilləri ilə əvəz olunması, təxminilik və aydınlaşdırma feillərinin feilin şərt şəklilə uzlaşması, cümlə birləşmələri və yaxud cümlə konstruksiyasının ümumi sistemi, cümlədə söz sırası haqqında, cümlənin sadə komponentlərinin ardıcılığı, cümlənin mürəkkəb komponentlərinin ardıcılığı və bir çox tarixi-linqvistik əhəmiyyətə malik faktlar və araşdırmalar yer alıb.

Bütün bu sadələşdirilmiş yalnız mündəricatın bəzi yerlərindən götürülüb. Təbii ki, irihəcmli kitabın ehtiva etdiyi linqvistik-filoloji faktları mündəricata sığışdırmaq imkan xaricindədir. M.Kazımbəyin kitabının orijinalı ilə tanış olan hər bir dilçi-alim onun çətin və anlaşılmaz olduğunu etiraf edib. Bəlkə elə bu səbəbə və reallığa görədir ki, bu möhtəşəm dil abidəsi iki əsrə yaxın idi ki, ana dilimizə çevrilə bilməmək təliminə düşmüşdü. Professor İdris Abbasovun tərcümə prosesində rastlaşdığı ciddi maneələr və bu maneələri dəf etmək üçün bütün gücünü səfərbər, o dövrün, demək olar ki, bütün üzdə olan alimlərinin köməyə cəlb etməsi, be-zib-yorulmaması və prinsipliliyi təlimi qırıb. Onun tərcümə prosesi haqqında söylədiklərindən bir parça yəqin ki, hamıya maraqlı olardı:

“Əsəri altı aya tərcümə edib qurtardım. Amma tərcüməni yenidən nəzərdən keçirdikdə səhvlərin, yanlış terminoloji çevirmələrin şahidi oldum. M.Kazımbəyin istifadə etdiyi terminlərə azərbaycanca, hətta rusca dilçiliyə dair tərtib olunmuş müasir terminoloji lüğətlərdə və ensiklopediyalarda rast gəlmək mümkün deyildi. Mən də öz növbəmdə tələskənliyə yol verərək müxtəlif dillərdə olan müvafiq mənbələri araşdırıb dərinliyə baş vurmamış, bununla da son illərdə dilçiliyə aid əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi ənənəsinə sadiq qalmışdım. Nəticədə sanballı bir tərcümə işindən danışmaq çətin idi. Məsələn, çox vaxt hər hansı fikir kontekstdən aydın olmurdu. Tərcüməyə yenidən qayıtmağın zəruriliyini hiss edirdim”.

İntensiv çalışmalardan sonra Mirzə Kazımbəyi təkə öz əsəri müstəvisində və çevrəsində tərcümə etməyin mümkünsüzlüyünü cavan alim bütünlüklə dərk etdi: “Necə olursa olsun, ilkin terminoloji mayusluğa son qoymaq lazımdır”.

Son illərdə bizdə işıq üzü görən, dilçiliyə həsr olunan terminoloji lüğət və ensiklopediyalar isə işə yaramırdı. Mən bunu nəzərə alıb ərəb, latın, fransız, rus, türk, italyan, ingilis və digər dillərdə olan klassiklərin əsərlərinə müraciət etdim. Latın dilində H.Miqiza (1612), F.Meninski (1680), fransız dilində J.Holderman (1730), J.Prendl (1789), M.Viqye (1790), A.Jober (1833), Jan-Şarl dö Bess (1829), V.Lötelye (1838), A.Fayzmayyer (1847), L.Dübö (1856), Şarl Vyot (1856), M.Nassif (1862), ingilis dilində A.Davids (1832), italyan dilində K.Komidas (1794) və digərlərinin Türk-Azərbaycan dilinin qrammatikasına dair əsərlərini müqayisəli təh-

lilə cəlb etdim. Bir çox halda fransız alimlər – A.Arno və K.Lanslo, N.Boze, şərqsünas Silvestr dö Sasinin fikri və müddəalarına, Babil, Çin-yapon və ərəb ənənəvi qrammatikalarına, qədim hind, Roma dilçiliyinə, modistlərin, humanistlərin, fransız ensiklopedistlərinin təlimlərinə, qədim yunan və latın dillərinin qrammatikalarına üz tutdum, bildiyim dillər vasitəsilə sanskrit və anqlo-sakson dillərindən lazım olan dil faktlarını əxz etdim...”.

Qeyd etdiyimiz kimi, professor İ.Abbasov müasir Azərbaycan oxucusu üçün qaranlıq qalan bir çox məqama aydınlıq gətirmək üçün M.Kazımbəydən əvvəl və onun dövründə müxtəlif dillərdə qələmə alınmış monumental əsərləri araşdırıb. İstər fonetika, istər morfologiya, istər də sintaksis bəhsli mütercimim elm üçün ciddi önəm kəsb edən müqayisə elementləri ilə zəngindir. Tədqiqatçı-alim M.Kazımbəyin sələflərinin və onunla eyni dövrdə yaşamış dilçi-alimlərin, şərqsünasların fonoloji görüşlərini qarşılaşdırıb Türk-Azərbaycan dilində səs və hərf-lərin aydın fonetik mənəzərəsini yaratmağa çalışıb. Türk-Azərbaycan dilində isimlərin cins, kəmiyyət və hal kateqoriyası müqayisəli şəkildə tədqiq və şərh edilib.

M.Kazımbəy Türk-Azərbaycan dilində hal sistemini ərəb istilahları ilə adlandırb. İ.Abbasov böyük şərqsünas alimin toxunduğu yeddi halın hər birini ayrı-ayrılıqda izah edib, ərəb dilindən kifayət qədər misallar, nümunələr verib. O, A.Fayzmayerin yiyəlik hal haqqında fikirlərinə tənqidi yanaşaraq göstərir ki, yiyəlik hal digər isim və ya ön qoşmaları təamamlamağa xidmət edən isimləri xarakterizə etmək üçün işlədilir və belə səciyyəvləndirmə həmin halı tamamlayıcı hal kimi adlandırmaya imkan verir.

Professor İ.Abbasovun ən müxtəlif qaynaqları araşdıraraq gəldiyi qənaətlərə görə, Türk-Azərbaycan dilində hal kateqoriyası çox mürəkkəb tarixi inkişaf yolu keçib. Halların sayının dəyişik olması, onların adlandırılmasındakı müxtəlifliklər, ifadə etdikləri fərqli morfoloji-semantik xüsusiyyətlər xüsusi tədqiqata ehtiyac olduğunu aşkara çıxarır: “Həm Azərbaycan, həm də ümumi dilçilik baxımından yanaşıqda ortaya çıxan bir çox tərəddüdlər və şübhələr onu deməyə əsas verir ki, hal kateqoriyası hələ də həllini tapmamış problemlər sırasındadır. Məsələn, K.Komidas (1794) türk dilində ismin hər halından (adlıq, yiyəlik, yönüklük, təsirlik və çıxışlıq), P.F.Viqye 1790-cı ildə qələmə aldığı “Elemens de la langue turque” (Türk dilinin əsasları) adlı əsərində ismin adı halından bəhs edir: (adlıq (le nominatif), yiyəlik (le genitif), yönüklük (le datif), təsirlik (l’acusatif), yerlik (le commoratif) və çıxışlıq (l’ablatif). Luis Dübö (1856) də yerlik hal istisna olmaqla, ismin altı halından danışır. Tərcüməçi-alim xüsusi olaraq qeyd edir ki, bu alimlər arasında yalnız A.Fayzmayer (1847) ismin yerlik halına ayrıca paraqraf ayırıb.

M.Kazımbəyin “Qrammatika”-sında ilk baxışda bizə yad görünən qrammatik terminlərin və bəzi müddəaların aydınlaşdırılmasın və doğrulaşdırılmasının yolu məhz İ.Abbasovun intensiv tədqiqatları vasitəsilə gerçəkləşib. Bu məqsədlə o, A.Arno və K.Lanslo (1660), N.Boze (1767), M.Abel-Römuza (1820), J.L.Burnuf (1841), P.Jiro Düvivyə (1833), D.Didro və Jan Lö Dalamber (1765), D.Martelli (1867), P.R.Jansen (1847), V.Peretti (1815), R.Cotti (1823) və onlarla, hətta yüzlərlə nəş-

rə müraciət edib. Bu prosesdə tərcüməçi-alim türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində orta növ feillərin spesifik qrammatik və etimoloji-semantik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırıb, bu məqsədlə latın və sanskrit dillərinin qrammatikasını müqayisəyə cəlb edib.

Professor İ.Abbasov məşhur fransız Ensiklopediyasına (1756) istinadən vurğulayır ki, mübtədani fəal iş görən cümlə üzvü kimi təqdim edən feilin məlum növdən fərqli olaraq, orta növ mübtədanın iştirak etdiyi hadisəni ifadə edir. O, feilin məlum növü ilə orta növü arasında yalnız çalar fərqləri olduğunu vurğulayır.

Professor İ.Abbasov türk dilləri ilə yanaşı, yeri gəldikcə, ingilis, anqlo-sakson, fransız, latın, italyan, portuqal, hətta holland kimi digər qərb, ərəb və başqa şərq dillərinin mühüm qrammatik hadisələrini də tədqiqatə cəlb edib, Mirzə Kazımbəyin Qrammatikasını ensiklopedik faktlarla zənginləşdirib. Bundan əlavə, irihəcmli və dərin məzmunlu əsərdə ümumdilçilik məsələləri, ən yeni və müasir dilçilik nəzəriyyələri, bu gün dəbdə olan koqnitiv dilçilik, hətta Azərbaycan dilçiliyində bu günədək tədqiq olunmayan bir çox linqvistik məsələlər, qrammatik yanaşmalar, vaxtilə dünya dilçiliyinə layiqli töhfə vermiş, amma fəaliyyətləri üzə çıxarılmamış bir sıra Qərb dilçilərinin şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında məlumatlar verilib. Təbii ki, bu zaman, işlər görülərkən və elə Mirzə Kazımbəydən əvvəl və onun yaşadığı dövr əsas götürülüb.

M.Kazımbəyin faydalandığı Por-Royal qrammatikası (1660) XVII-XVIII əsrlərin linqvistik tədqiqatlarında dominantlıq edən universal qrammatikanın müasir ənənəsini kəşf edib. N.Çomski üslubundakı təhlillərdə universal qrammatiklər fundamental dil strukturlarını universal şəkildə qabaqcadan müəyyən olunmuş mental strukturlara çevirmək məqsədini güdürdülər. Professor İ.Abbasov yazır: “M.Kazımbəyin əsərlərindən bəhrələndiyi alim və müfəkkirləri saymaqla bitib-tükənən deyil: fransız yazıçı Stanislav Bufler (1737-1815), Mari-Jozef Şenye (Chenier Marie Joseph, 1764-1811), fransız dilçi və filosof Sezar Dümarse (Cesar Chesneau, monsieur Dumarsais, yaxud Du Marsais 1676-1756), “Qrammatika və ədəbiyyat lüğəti” adı altında məşhur fransız yazıçı, tarixçi, dramaturq, qrammatik, filosof və ensiklopedist Jan-Fransua Marmontel (Jean-François Marmon-tel, 1723-1799), alman filoloq, filosof və dilçi, dövlət xadimi və diplomat Vilhelm fon Humboldt (Friedrich Wilhelm Christian Karl Ferdinand Freiherr von Humboldt, 1767-1835), fransız filosof, ensiklopedist, maarifçi, yazıçı və dramaturq Denis Didro (Denis Diderot, 1713-1784), fransız əsilli cənəvrəli filosof, yazıçı, bəstəkar, botanik Jan Jak Russo (fr. Jean-Jacques Rousseau d. 1712- ö. 1778), alman Frans Bopp (alm. Franz Bopp, 1791-1867), fransız şərqsünas Silvestr dö Sasi (1758-1838) və onlarla başqaları”.

Bir sözlə, professor İ.Abbasovun ciddi və gərgin əməyi sayəsində oxucu dünya elm tarixində dərin izlər qoymuş dilçi-filosofların, məntiqşünasların, görkəmli filoloqların dərin məzmunlu, zəngin nəzəri görüşləri ilə tanış olmaq imkanı qazanır. Bu yenilikçi ənənə bütün əsər boyunca davam etdirilir. Tədqiqatçı-alim hətta adları Azərbaycan filoloqlarından bir çoxu üçün yeni səslənən ünlü Qərb müfəkkirlərinin dilçilik elminə verdiyi töhfələrdən, onların aktuallığın-

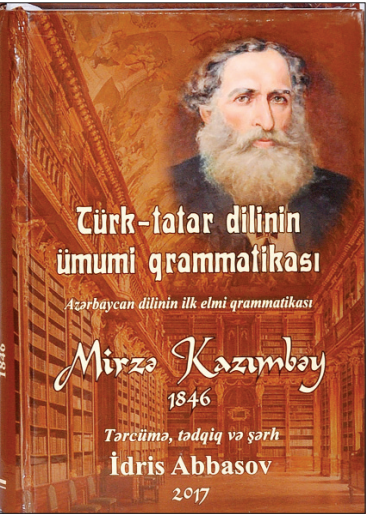
dan bəhs edir. İ.Abbasovun özünün də etiraf etdiyi kimi, o, bütün bunlara, heç şübhəsiz, həmyerlimiz M.Kazımbəyin monumental əsərinin tədqiqi prosesində və fonunda nail olub.

M.Kazımbəy türk dillərindən bəhs edərkən müasir Azərbaycan dilçisinə yad olan bir sıra terminologiyadan istifadə edir. Məsələn, feilin azaltma növü. Professor İ.Abbasov Azərbaycan dilinin istər preskriptiv, istərsə də deskriptiv qrammatikasında bu terminə rast gəlinmədiyini vurğulayır. Bu məqsədlə o, Yevgeni Sıpanov, Maya Yambulatova, Aleksandr Popov, Vladimir Radnaye və digərlərinin əsərlərinə müraciət edir, türkologiya üçün maraqlı məqamları ortaya çıxarır. Dialektologiyaya dair yazılmış bəzi əsərlərdə o, xüsusən, V.A.Sorvaçeva və L.M.Beznosikovun monoqrafiyalarına istinad edir. Deməli, komi dilində, ona qohum olan udmurt dilindən fərqli olaraq, – kod (kodğ) suffiksinin əlavəsi ilə hərəkətin azaltma dərəcəsinə ifadə edən forma mövcuddur. Feilin neytral dərəcəsi formal şəkildə ifadə olunmuş digər iki dərəcənin düzəldilməsi üçün əsas və oriyentir rolunu oynayır. Hətta nitqdə çoxaltma dərəcəsi tez-tez sifətin müqayisə dərəcəsi ilə qarşılaşdırılır.

Eyni zamanda İ.Abbasovun müqayisə etdiyi Fin-uqor dillərindən olan müasir mari dilində feil şəkilçilərinin çoxfunksiyalı xarakterindən də bəhs olunur. Haqqında danışılan şəkilçinin həm sözdüzəldici, həm də formadəyişdirici funksiyası daşdığına tez-tez rast gəlmək olur. Bu dildə xarakterik feil şəkilçisi olan –alt suffiksi feilin qayıdış (возвратное), birləfəli-ani (однократно-моментальное) və azaltma-əzizləmə (уменьшительное-ласкательное) mənalarını ifadə edir.

Bu arada A.Andryus və S.Stodardın latın dilinin qrammatikasından bəhs edən əsərinin tədqiqatə cəlb olunması feil haqqında linqvistik baxış bucağını daha da genişləndirir.

M.Kazımbəy qoşmalar, zərflər, bağlayıcılar və nidaları ayrı-ayrı fəsillərdə izah edir. Professor İ.Abbasov bu məsələlərin hər birinə ümumdilçilik baxımından yanaşaraq daha dəqiq elmi-linqvistik təsəvvür yaratmaq üçün müxtəlif dillərin materiallarına ətraflı şəkildə müraciət edir. Məsələn, onun adyektiv zərflər haqqında söylədiklərindən kiçik bir parçada deyilir: “M.Kazımbəyin “priləqatelnıya nareçiya” adlandırdığı məfhumu A.Jober Adjectifs adverbiaux adlandırr. Bunu Azərbaycan dilinə Zərflər (Adyektiv zərflər, yaxud adverbial sifətlər -İ.A.) kimi tərcümə etdik. Bu istilaha müəyyən qədər aydınlıq gətirmək üçün bəzi mənbələrə üz tutduq. Fridrix Dyes “Roman dillərinin qrammatikası” kitabında “Zərflərin qradasiyası” (Gradation des adverbess) bölümündə müqayisə dərəcəsindən bəhs edərkən sözügedən istilahdan bəhrələnilib. Müəllif yazır ki, adyektiv zərflər xalis sifətlər kimidir. Onlar fransız dilində plus, latın dilində magis (daha çox) vasitəsilə qradasiyanı, minus (daha az) vasitəsilə deqradasiyanı ifadə edir. Məsələn, ital. piu chiara (daha aydın), men tosto (daha sərt), isp. mas bien (daha yaxşı), mas tarde (daha gec), fr. plus bas (daha aşağı), plus loin (daha uzaq), lat. magis aperte (daha açıq) və s. Adyektiv zərflər kimi digər zərflər mənasının imkan verdiyi qədər qradasiya olunur. Məsələn: ital. piu avanti (daha irəli), isp. mas adelante (daha gec), fr. plus souvent (daha tez-tez), lat. magis infra (daha gec), magis magne (daha erkən) və s.”. Yaxud M.Kazımbəy yazır ki, bağlayıcılar müxtəlif nitq hissələrini, biri digərindən asılı

olan fərqli cümlələri bir-biri ilə əlaqələndirir. O, türk dilində bəzi ədatların, hətta mürəkkəb nitq vahidlərinin bu funksiyanı yerinə yetirdiyini qeyd edir. Professor İ.Abbasov F.Qrandino, A.Jober, Q.Şroder, Ç.Boyd və digərlərinin araşdırmalarına baş vuraraq M.Kazımbəyin müddəaları haqqında konkret təsəvvürlər yaradır.

M.Kazımbəy “Nida” bəhsində birbaşa praktik nümunələrə keçərək nida bildirən sözləri ərəb, fars və rus dilləri ilə müqayisə edib. Professor İ.Abbasov bu fəslə nəzəri fikir və müddəalarla zənginləşdirib, holland, yunan, ispan, fransız, ərəb və digər dillərin materiallarına müraciət edərək nida haqqında çox geniş və dolğun təsəvvür yaradıb. Tədqiqatçı-dilçi alim yazır: “Nidalar müxtəlif ruhi vəziyyətlərin ifadəsinə xidmət edir. Ulriç Jerar Lauts “Holland dilinin əsasları” kitabında göstərir ki, sırf hiss və həyəcan ifadə etməsi və cümlənin kombinator hissəsi ola bilməməsi səbəbindən nidaları sözlər arasında (sözlər dedikdə, çox güman ki, müəllif əsas nitq hissələrini nəzərdə tutub - İ.A.) təsnif etmək düzgün deyildir. O qeyd edir ki, arzu olunan effekti hasil etmək məqsədilə nidalar cümlənin müxtəlif yerlərində işləyə bilər”. İ.Abbasov göstərir ki, yunan dilinin qrammatikasında nidalar zərflər içərisində mütləq olunur, latın dilinin qrammatikasında isə, əksinə, onlar müstəqil nitq hissəsi kimi təqdim edilir. Ümumiyyətlə, kitabda nida haqqında indiyədək araşdırılmamış maraqlı və orijinal mülahizə və müddəalar vardır.

Kitabda Türk-Azərbaycan dilində heca və orfoqrafik işarələr, sadə və mürəkkəb, təbii və süni hecalar, isimlərin cins, kəmiyyət və hal kateqoriyası, sifətlər, saylar, zərflər, feillər, onların növləri, feilin şəxsi və şəxssis formaları, söz birləşməsi, cümlə və digər dil vahidləri ətraflı tədqiq və şərh olunub.

Fikrimizcə, professor İ.Abbasovun M.Kazımbəyin “Qrammatika”-sı haqqında təqdim etdiyi müfəssəl məlumatlar Azərbaycan dilinin, o cümlədən digər türk dillərinin qrammatikasını tarixi aspektdə araşdırmaq baxımından çox faydalıdır.

Bir daha qeyd edim ki, professor İdris Abbasov ilk dəfə olaraq XVIII-XIX əsr Avropa şərqsünas-alimləri J.Holderman, J.Prendl, A.Davids, A.Fayzmayer, A.Jober, L.Dübö, V.Lötelye, M.Nassif, K.Komidas və onlarla digərlərinin türk dilinə aid əsərlərini yorulmadan, diqqətlə müqayisəli təhlilə cəlb edib, müxtəlif zamanlarda nəzəri dilçiliyə dair yazılmış yüzlərlə mənbələrə üz tutub, müxtəlif dillərdə qələmə alınmış linqvistik-filoloji materialları araşdıraraq sanballı nəticələrə gəlib. Yalnız fonetika və morfologiya bəhsinə verilən şərhlər Müasir Azərbaycan dilinin qrammatikasının Qərb mənbələrində araşdırılması üçün əhəmiyyətli ipuçları verir. Tədqiqatçı-dilçi alim İ.Abbasov bu tərcüməsi ilə nəhəng bir iş görüb, sözün həqiqi mənasında fədakarlıq edib. Kitabın tədqiq və şərh hissəsi çox zəngin elmi-filoloji bazaya söykənib.

Professor İ.Abbasovun “Mirzə Kazımbəyin “Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikasının tərcümə, tədqiq və şərh”i” əsəri davamlı, intensiv, gərgin və məsuliyyətli əməyin bəhrəsidir. Belə bir kitabın işıq üzü görməsini təkə Azərbaycan dilçiliyində deyil, bütövlükdə türkoloji və ümumi dilçilikdə misilsiz hadisə hesab etmək olar. Tam əminliklə dəyə bilirik ki, tərcümə, tədqiq və şərhəndən ibarət irihəcmli bu əsər gələcəkdə yeni elmi-linqvistik təmayüllü tədqiqatlar üçün təməl rolunu oynayacaqdır.